

PODSTATNÁ JMÉNA (SUBSTANTIVA)

Studijní opora pro studenty oboru Učitelství pro 1. stupeň základní školy

Mgr. Klára Gyüre, Ph.D.

PODSTATNÁ JMÉNA (SUBSTANTIVA)

Studijní opora pro studenty oboru Učitelství pro 1. stupeň základní školy

Mgr. Klára Gyüre, Ph.D.
odborný asistent
Katedra českého jazyka a
literatury

Pedagogická fakulta
Univerzita Palackého v
Olomouci
2023

Pedagogická
fakulta

Univerzita Palackého
v Olomouci

PODSTATNÁ JMÉNA – obecná charakteristika

- **NÁZVY osob, zvířat, věcí, vlastností, stavů a dějů**
- jsou **ohebná** - tzn. skloňují se (určujeme **pád, číslo, rod**) + **vzory**
- ukazujeme na ně **TEN, TA, TO, TI, TY, TA**
- jejich **primární funkcí** ve větě je **podmět** (*Eliška uklízí pokoj.*) nebo **předmět** (*Eliška uklízí pokoj.*)
 - **sekundární funkce: přívlastek neshodný** (*zpěv kosa*), **přísluvečné určení** (*jdu do města*), **jmenná část přísudku jmenného se sponou** (*Velryba je savec.*) a **doplňek** (*Otec pracuje jako lékař.*)

A) SÉMANTICKÉ VLASTNOSTI

PODSTATNÁ JMÉNA KONKRÉTNÍ VS. ABSTRAKTNÍ

KONKRÉTNÍ

X

ABSTRAKTNÍ

- názvy **osob, zvířat, věcí**
- mají tvar - tzn. můžeme si na ně sáhnout
- **OBEČNÁ** - označují obecně **jakoukoliv osobu, zvíře, věc**
 - **malé** počáteční písmeno
 - *př. prodavač, kočka, město*
- **VLASTNÍ** - označují jednu **určitou osobu, zvíře, věc**
 - **VELKÉ** počáteční písmeno
 - *př. Petr, Mourek, Brno*

- názvy **vlastností, stavů a dějů**
- nemají tvar - tzn. nemůžeme si na ně sáhnout
- *př. pýcha, válka, zpívání*

pozn. **podstatné jméno slovesné** - odvozeno od sloves, vzor stavení, *př. mlčet - mlčení, uklízet - uklízení*

B) MORFOLOGICKÉ VLASTNOSTI

PÁD

- vyjadřuje **postavení a funkci substantiva ve větě** (vyjádření **vztahu substantiva** ke slovesu či jiným **slovům** ve větě)
- čeština má **7 PÁDŮ**
- kromě podstatných jmen vyjadřují pád také **přídavná jména, zájmena a číslovky**
 - pokud je podstatné jméno v jakékoliv syntaktické funkci ve větě **rozvinuto** přídavným jménem, zájmenem nebo číslovkou, mají tyto slovní druhy **stejný pád, číslo i rod** (př. *hezké dítě, jejich kamarádi, mezi dvěma řekami*)

1. PÁD	NOMINATIV	KDO? CO?	<i>př. dívka</i>
2. PÁD	GENITIV	KOHO? ČEHO?	<i>př. dívky</i>
3. PÁD	DATIV	KOMU? ČEMU?	<i>př. dívce</i>
4. PÁD	AKUZATIV	KOHO? CO?	<i>př. dívku</i>
5. PÁD	VOKATIV	OSLOVUJEME, VOLÁME	<i>př. dívko!</i>
6. PÁD	LOKÁL	(O) KOM? (O) ČEM?	<i>př. dívce</i>
7. PÁD	INSTRUMENTÁL	KÝM? ČÍM?	<i>př. dívkou</i>

1. a 5. pád - vždy **PROSTÝ** (bez předložky)

2., 3., 4. a 7 pád - **PŘEDLOŽKOVÝ** nebo **PROSTÝ** (*př. (bez) knihy, (ke) knize, (nad) knihu, (s) knihou*)

6. pád - vždy **PŘEDLOŽKOVÝ** (*př. o knize*)

CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH PÁDŮ

• 1. NOMINATIV

- ve větě má funkci **PODMĚTU** (ptáme se *Kdo? Co?*), ale může být i **jmennou částí přísudku** (*Otec je lékař.*), **přívlastkem shodným** (*pan Novák*) a **přístavkem** (*Božena Němcová, spisovatelka,...*)
- jeho hlavním smyslem je **pojmenovávat**
- z hlediska **významu** je **původcem** nebo **nositelem děje** (př. *Kočka mňouká.*)
- **nominativ jmenovací** - vymezení identity, přívlastek neshodný (př. *hotel Kozák, bez hotelu Kozák, k hotelu Kozák*)
- je pádem **bezpředložkovým** (až na výjimky: alias, kontra, à la)

CHARAKTERISTIKA JEDNOTLIVÝCH PÁDŮ

• 2. GENITIV

- ve větě má nejčastěji funkci **PŘÍVLASTKU NESHODNÉHO** (př. barvy lesa, krása života)

- genitiv **numerativní** (*Všech pět žáků dorazilo.*)
- genitiv **záporový** (*Nebylo tam ani živáčka.*)
- genitiv **partitivní** (*V potoce ubylo vody.*) - vyjadřuje podíl z něčeho

ve funkci **PODMĚTU**

- genitiv **cílový** (*Dožadoval se odměny.*)
- genitiv **odlukový** (*Vzdal se peněz.*)
- genitiv **podnětový** (*Bojí se psů.*)

ve funkci **PŘEDMĚTU**

- může být i **předložkový** (*Obešel ve **bez** peněz.*)

NAVÍC: má více **různých významů**:

- **přivlastňování** (*auto mého přítele*)
- **původce děje** (*výklad učitele*)
- **cíl děje** (*zapálení ohně*)
- **vlastnost** (*muž vysoké postavy*)
- **částečnost** (*hrnek mléka*)

● 3. DATIV

- ve větě nejčastěji **PŘEDMĚTEM** (př. škodit lidem, lichotit ženě)
- význam: **adresát v cí (ne)prospěch se něco děje**
- pád **přivlastňování** (př. patří to sestře), dále pak prospěchový, zřetelový, agentní, emocionální, kontaktní, zainteresovaný

● 4. AKUZATIV

- ve větě má nejčastěji funkci **PŘEDMĚTU** (př. slyšet píseň, cítit vůni)
- označuje **entitu**, na kterou **přímo působí činnost podmětu** (př. Dívka zvedla sluchátko.), tzn. jedná se o **cíl děje**
- **předložkový** (př. zaplatil za svou marnivost)

● 5. VOKATIV

- **není větným členem** (tzn. je mimo větnou strukturu)
- **kontaktní** (př. Honzo, pojd' sem!) nebo **hodnotící** (Hlupáku, to je špatně!)
prostředek

• 6. LOKÁL

- ve větě nejčastěji **PŘÍSLOVEČNÝM URČENÍM** (př. v kuchyni, na talíři)
- jediný pád v češtině, který **neexistuje bez předložky**
- vyjadřuje **různé okolnosti děje**

• 7. INSTRUMENTÁL

- ve větě nejčastěji **PŘÍSLOVEČNÝM URČENÍM** (př. *Jeli autem.*) nebo **DOPLŇKEM** (*Zvolili ho předsedou.*), ale také může být v pozici **jmenné části přísudku po sponových slovesech** (př. *stát se ministrem*) **nebo po slovesu být** (*být ředitelem*)
- vyjadřuje **různé okolnosti děje**
- pád **prostředku nebo nástroje** (př. *Salát nasekáme nožem.*), **souvýskytu** (př. *šel s děťmi*), **směrem kudy** (př. *šli lesem*)

ČÍSLO

- odráží **kvantitu** (množství)
- **JEDNOTNÉ ČÍSLO (singulár)** X **MNOŽNÉ ČÍSLO (plurál)**
 - jednotlivina
protiklad plurálu
 - mnohost předmětů
více než jeden

PODSTATNÁ JMÉNA HROMADNÁ, POMNOŽNÁ A LÁTKOVÁ

- u některých podstatných jmen **neodpovídá mluvnické číslo skutečnému významu**
- **A) PODSTATNÁ JMÉNA HROMADNÁ (singularia tantum)**
 - **mluvnický** vyjadřují **jednotné číslo**, ale **významově** označují **více skutečností** (věcí) **téhož druhu**
 - *př. lidstvo, mládež, trní, prádlo*
- **B) PODSTATNÁ JMÉNA POMNOŽNÁ (pluralia tantum)**
 - **mluvnický** vyjadřují **množné číslo**, ale **významově** označují **jednu skutečnost**
 - **1. názvy předmětů složených původně ze dvou částí:** *př. plavky, kalhoty, nůžky, kleště*
 - **2. párové orgány a nemoci:** *př. játra, záda, spalničky*
 - **3. svátky, jubilea, časová období:** *př. narozeniny, prázdniny, Velikonoce, Vánoce*
 - **4. zeměpisné názvy:** *př. Čechy, Tatry, Krkonoše*
- **C) PODSTATNÁ JMÉNA LÁTKOVÁ**
 - **mluvnický** vyjadřují **jednotné číslo**, ale **významově** označují **látku bez ohledu na její množství**
 - *př. voda, dřevo, krev, sníh*

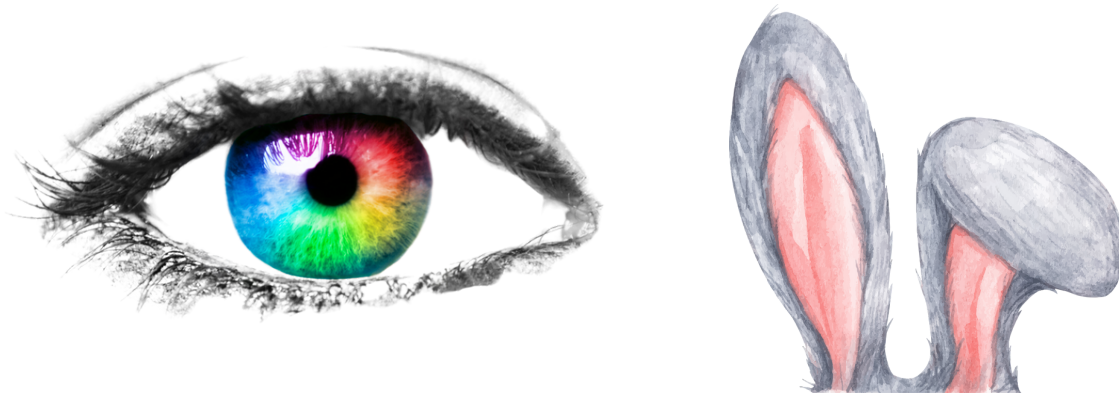
DUÁL (dvojné číslo)

- ve **středověku** (zánik v 16. století)
- používá se k vyjádření **počtu dvou**
- u **párových orgánů těla** (oči, uši, ruce, nohy, ramena, kolena, prsa)
- pokud označují **části těla** má skloňování v **množném čísle zvláštní tvary**
- pokud **neoznačují části těla** má skloňování v množném čísle vzor **MĚSTO/ŽENA**
- *př. Na punčoše máš dvě OKA. X Máš krásné černé OČI.*

SKLOŇOVÁNÍ DUÁLOVÝCH TVARŮ

OČI, UŠI

- 1. p. oči, uši
- 2. p. očí, uší
- 3. p. očím, uším
- 4. p. oči, uši
- 6. p. očích, uších
- 7. p. očima, ušima

OKA, UCHA

- 1. p. oka, ucha
- 2. p. ok, uch
- 3. p. okům/okám, uchům/uchám
- 4. p. oka, ucha
- 6. p. okách, uchách
- 7. p. oky, uchy

SKLOŇOVÁNÍ DUÁLOVÝCH TVARŮ

RUCE, NOHY

- 1. p. ruce, nohy
- 2. p. rukou, nohou**
- 3. p. rukám, nohám
- 4. p. ruce, nohy
- 6. p. rukou/rukách, nohou/nohách**
- 7. p. rukama, nohama**

RUCE, NOHY

- 1. p. ruce, nohy
- 2. p. ruk, noh**
- 3. p. rukám, nohám
- 4. p. ruce, nohy
- 6. p. rukách, nohách**
- 7. p. rukami, nohami**

ROD

- v češtině máme 3 rody: **MUŽSKÝ** (maskulinum), **ŽENSKÝ** (femininum) a **STŘEDNÍ** (neutrum)
- u rodu **mužského** určujeme **ŽIVOTNOST** či **NEŽIVOTNOST**
- existují také **rodové dublety** – kolísání v rodě
(př. *ten řádek x ta řádka, ten brambor x ta brambora ...*)

PŘIROZENÝ A GRAMATICKÝ ROD

PŘIROZENÝ ROD

- záležitost **reality (pohlaví)**, kdy rozlišujeme jedince **mužského či ženského rodu** (*samec - samice, muž - žena, pes - fena*)
- u **středního rodu** sem řadíme **jména mláďat** (*kotě, kuře, nemluvně*)
- prostředky:
 - **lexikální**: *syn - dcera, otec - matka*
 - **slovotvorné**:
PŘECHYLOVÁNÍ - *pedagog - pedagožka, modelka - model*
 - **syntaktické**: *můj choť - moje choť*

GRAMATICKÝ ROD

- **mužský, ženský, střední**
- závazný pro každé jméno
- smyslem je **klasifikace** (*ten stůl, ta židle, to křeslo*)
- **vztah k přirozenému** rodu má tedy pouze **mužský a ženský rod**, zatímco u **středního rodu pohlaví nerozlišujeme**

- **RODOVÉ DVOJICE netvoří:**

- některá **povolání**, u kterých nevznikla potřeba vytvořit odpovídající název pro muže či ženy (*př. servírka, letuška, horník, montér*)
- **JMÉNA VESPOLNÁ** = označují **osoby obou pohlaví** bez rozdílu (z gramatického hlediska většinou však mužský rod)
 - **hodnotící** názvy (*př. lenoch, divoch, potvora, trdlo, nemehlo*) a slova **složená** (*př. držgrešle, kazisvět*)
 - *př. Marie je lenoch. x Petr je lenoch.*

- **RODOVÉ TROJICE**

- *př. muž - žena - dítě, pes - fena - štěně*

ŽIVOTNOST

- pouze u **MUŽSKÉHO RODU**
- ve slovanských jazycích
- podle **1. a 4. pádu** (shoda - neživotné, neshoda - životné)
- **kolísání** v životnosti: *př. ledoborci x ledoborce, sledi x sledě*
- ve 4. pádě u neživotných můžeme v případě expresivity nalézt tvar pro životný mužský rod (*př. Střelil jsem góla.*)

Algoritmus určování životnosti

- 1. Řeknu si dané slovo v **1. a 4. pádě jednotného i množného čísla**
- 2. Pokud se 1. a 4. pád **SHODUJE – NEŽIVOTNÉ**
NESHODUJE – ŽIVOTNÉ
 - př. *kůň* – 1. p. j. č. **kůň**, 4. p. j. č. **koně** = **životné**
 - *stůl* – 1. p. j. č. **stůl**, 4. p. j. č. **stůl**, 1. p. mn. č. **stoly**, 4. p. mn. č. **stoly** = **neživotné**
 - sněhulák – 1. p. j. č. **sněhulák**, 4. p. j. č. **sněhuláka** = **životné**

vzorová paradigmata

VZORY

MUŽSKÝ

ŽIVOTNÝ

PÁN (hoch)

MUŽ (otec)

PŘEDSEDA (rikša, paňáca)

SOUDCE

adjektivní: HAJNÝ, PRŮVODČÍ

NEŽIVOTNÝ

HRAD (les)

STROJ

adjektivní: ZLATÝ

pozn. adjektivní vzory mají vzor **MLADÝ/JARNÍ**

ŽENSKÝ

ŽENA

RŮŽE (ulice, žákyně)

PÍSEŇ

KOST

adjektivní: BYTNÁ,
PRŮVODČÍ

STŘEDNÍ

MĚSTO (jablko)

MOŘE

KUŘE

STAVENÍ

adjektivní:
VSTUPNÉ,
HOVĚZÍ

PODVZORY:

M (ŽIV.): hoch – o hoších, o Češích, o bioložích

M (ŽIV.): otec – Otče! Poslanče! Horolezče!

M (ŽIV.): rikša – o kolezích, o sluzích

M (NEŽIV.): les – bez domova

Ž: ulice – bez lavic, bez chvil

STŘ: jablko – o jablkách

Algoritmus určování vzorů podstatných jmen

- 1. Určíme **rod** podstatného jména
- 2. U **mužského rodu** určíme **životnost**
- 3. Podstatné jméno pak zařadíme podle **koncovky** v **1. a 2. p. č. j.** k příslušnému **vзору**

- *př. papír* – 1. rod mužský - neživotný
2. *papír bez papíru* - *HRAD* bez hradu
3. vzor **HRAD**

pozn. alternativa určování vzoru:

- př. básník* – 1. rod mužský - životný
2. v 1. p. končí na **tvrdou souhlásku**, ve 2. p.
na **koncovku -a** (*PÁN, PÁNA*)
3. vzor **PÁN**

C) SYNTAKTICKÉ VLASTNOSTI

PRIMÁRNÍ A SEKUNDÁRNÍ FUNKCE

PRIMÁRNÍ FUNKCE

- **PODMĚT** (př. Kos zpívá.)
- **PŘEDMĚT** (př. Chytil kosa.)

SEKUNDÁRNÍ FUNKCE

- **PŘÍVLASTEK NESHODNÝ**
(př. zpěv kosa)
- **PŘÍSLOVEČNÉ URČENÍ**
(př. do města)
- **DOPLNĚK** (př. Otec pracuje
jako lékař.)
- **JMENNÁ ČÁST PŘÍSUDKU
JMENNÉHO SE SPONOU**
(př. Otec je lékař.)

Určete mluvnické kategorie a vzory podstatných jmen.

Podstatná jména	Mluvnické kategorie				Vzory
ke stolu					
o knihách					
raci					
k jezeru					
o starostovi					
k tabulím					
bez vítěze					
k hřištím					
na tvářích					
bez tanců					
v rákosí					
s věcmi					
ke správci					
s housaty					

Podstatná jména	Mluvnické kategorie				Vzory
	PÁD	ČÍSLO	ROD	ŽIVOTNOST	
ke stolu	3	J	M	N	HRAD
o knihách	6	MN	Ž	X	ŽENA
raci	1	MN	M	ŽIV	PÁN
k jezeru	3	J	STŘ	X	MĚSTO
o starostovi	6	J	M	ŽIV	PŘEDSEDA
k tabulím	3	MN	Ž	X	RŮŽE
bez vítěze	2	J	M	ŽIV	MUŽ
k hřištím	3	MN	STŘ	X	MOŘE
na tvářích	6	MN	Ž	X	PÍSEŇ
bez tanců	2	MN	M	N	STROJ
v rákosí	6	J	STŘ	X	STAVENÍ
s věcmi	7	MN	Ž	X	KOST
ke správci	3	J	M	ŽIV	SOUDCE
s housaty	7	MN	STŘ	X	KUŘE

Procvičování online

<https://www.umimecesky.cz/cviceni-podstatna-jmena>

<https://skolakov.eu/cesky-jazyk-4-trida>

<https://vseved.upol.cz/cestina.php>

1. SÉMANTICKÉ VLASTNOSTI PODSTATNÝCH JMEN

- obecná **definice**
- **konkrétní, abstraktní** + příklady
- **obecná, vlastní** + příklady
- lze zmínit i hromadná, pomnožná, látková + příklady

2. MORFOLOGICKÉ VLASTNOSTI PODSTATNÝCH JMEN

- **pád** (charakteristika jednotlivých pádů, pády předložkové a prosté, nominativ jmenovací, genitivy)
- **číslo** (singulár, plurál, hromadná, pomnožná, látková) + příklady
- **rod** (ženský, střední, mužský, přirozený vs. gramatický, životnost)
 - rodové dublety (příklad), rodové dvojice a trojice (příklad), jména vespolná (+příklad)
- **vzory** (případně podvzory) – i rozčlenit tvrdé a měkké vzory, algoritmus určování vzoru na příkladu

3. SYNTAKTICKÉ VLASTNOSTI PODSTATNÝCH JMEN

- primární funkce + příklad, sekundární funkce + příklad

Zdroje

CVRČEK, Václav. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2812-7.

ČECHOVÁ, Marie. *Čeština - řeč a jazyk*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7235-413-9.

HUBÁČEK, Jaroslav. *Čeština pro učitele*. Odry: Vade Mecum Bohemiae, 2010. ISBN 978-80-86041-37-7.

KOLÁŘOVÁ, Ivana. *Český jazyk: [pro studující učitelství 1. stupně základní školy]*. Praha: Grada, 2012. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-3358-6.

ŠTÍCHA, František a kol. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2013. 974 s. ISBN 978-80-200-2205-9.

Pedagogická
fakulta

Univerzita Palackého
v Olomouci

Financováno
Evropskou unií
NextGenerationEU

Národní
plán
obnovy

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Podpořeno z projektu Vzdělávání na UP 22+ edUP NPO_UPOL_MSMT-16589/2022.